

Voorwoord

Súdwest-Fryslân is een bijzondere gemeente op het gebied van erfgoed, al zeg ik het zelf als wethouder Cultureel erfgoed. Het gebied kent een hele lange historie, heeft fraaie landschappen, bijzondere gebouwen en unieke historische stukken. Deze waarden willen wij als gemeente behouden en benutten door er zorgvuldig mee om te gaan.

Erfgoed wordt steeds integraler, een logisch gevolg vanuit de uitgangspunten van de Omgevingswet. Er vindt een kruisbestuiving plaats tussen tal van sectoren als cultuur, natuur en milieu, toerisme, duurzaamheid en ruimtelijke ordening. Het erfgoedveld is daarnaast zelfstandiger geworden. Erfgoedorganisaties en mienskip nemen steeds vaker het initiatief, wanneer erfgoed in hun omgeving bedreigd wordt.

Dit vraagt in een vroeg stadium van de planvorming om een optimale samenwerking op al die verschillende niveaus aan te gaan. Ook een goede communicatie voor het creëren van draagvlak en bewustwording voor het behoud van cultureel erfgoed is hierbij essentieel. Deze eerste nieuwsbrief Cultureel Erfgoed Súdwest-Fryslân van de gemeente Súdwest-Fryslân zal hier hopelijk aan bijdragen. Ik wens u veel leesplezier!

Met vriendelijke groet,
Mirjam Bakker, Wethouder Cultuur en Erfgoed

Vlnr Heidi Bosma (kerkenloket, subsidies, bewustwording), Yvonne Boonstra (archeologie, cultuurlandschap en beleid), Atty de Haan (projecten en beleid) en Arnold Blikman (gebouwd erfgoed)

Geniet u, net als wij van team Erfgoed, ook zo van de geschiedenis en schoonheid van Súdwest-Fryslân en bent u nieuwsgierig naar ontwikkelingen in de monumentenzorg? Of wilt u weten bij wie of waar u terecht kunt voor uw vragen? Dan hebben wij goed nieuws voor u. Met de start van deze nieuwsbrief willen wij u twee keer per jaar bijpraten over ons mooie erfgoed! Een actuele wegwijzer laat zien waar u terecht kunt voor meer informatie.

Achter elk monument zit een verhaal, maar wat zijn deze verhalen dan? Deze verhalen, maar ook verhalen over ons prachtige cultuurlandschap willen wij graag met u delen. Daarnaast houden wij u graag op de hoogte van de mogelijkheden maar ook de uitdagingen die u tegen kunt komen als eigenaar/ bewoner van een beschermd pand. Meer dan genoeg ingrediënten voor een actuele, inspirerende en informerende NIEUWSBRIEF!

Wie zijn wij?

Team Erfgoed bestaat uit vier zeer enthousiaste personen die zich inzetten voor de uitgebreide erfgoed erfenis in onze gemeente. Wij onderzoeken, informeren, adviseren en organiseren! Zo kunt u bij ons terecht voor:

- uitgebreide informatie over de mogelijkheden voor verbouw, verduurzamen of herbestemmen van uw (monumentale) pand.
- voor informatie over de subsidiemogelijkheden.

Lijkt het u leuk om elkaar eens te ontmoeten bij een interessante bijeenkomst? Vanaf volgend jaar organiseren wij weer een aantal bijeenkomsten (kijk bij 'Agenda' voor de planning).

In dit eerste nummer vindt u verhalen over de stadhuistoren van Bolsward, het aanwijzen van de Pingjumer Gulden Halsband, de opgraving stinswier Warns, leskist Archeologie maar ook een handige wegwijzer en informatie over aanstaande activiteiten en bijeenkomsten.

Wat kun je in deze nieuwsbrief lezen?

- De stadhuistoren van Bolsward
- Pingjumer Gulden Halsband
- Update lesbrief Archeologie
- Eerste resultaten archeologische opgraving stinswier Warns

Agenda 2022

In 2022 staan de volgende bijeenkomsten gepland:

- April 2022 bijeenkomst voor eigenaren van monumenten
- Juni 2022 bijeenkomst voor de erfgoedorganisaties
- Oktober 2022 bijeenkomst voor kerkeigenaren en belangstellenden

Waar wilt u graag meer over weten?

Wij zijn nog op zoek naar interessante thema's voor deze bijeenkomsten, denkt u met ons mee? Voorbeelden van mogelijke thema's zijn duurzaamheid, herbestemmen, cultuurtoerisme en cultuurhistorische waardebeoordeling. Stuur uw idee naar erfgoed@sudwestfryslan.nl

Ook vragen of opmerkingen over de items uit deze nieuwsbrief of suggesties voor volgende edities zijn via erfgoed@sudwestfryslan.nl van harte welkom!

Ook de volgende
nieuwsbrief ontvangen?
Meld u hier aan.

Aanmelden nieuwsbrief

Deze nieuwsbrief is eenmalig verzonden aan erfgoedorganisaties en alle eigenaren/ bewoners van een of meer historische pand(en). Wilt u ook de volgende nieuwsbrieven (gratis) ontvangen, meld u dan aan door een email te sturen naar erfgoed@sudwestfryslan.nl of via de website www.sudwestfryslan.nl/onderwerp/cultuur-en-erfgoed/

Om het milieu te sparen en de kosten laag te houden versturen wij de nieuwsbrief bij voorkeur digitaal. Wilt u de nieuwsbrief toch liever per post ontvangen geef dit dan aan bij uw aanmelding.

Pingjumer Gulden Halsband

Pingjumer Gulden Halsband vanaf de buitendijk, Pingjum

Met de definitieve aanwijzing van de Pingjumer Gulden Halsband, het oude dijkstelsel dat grotendeels is aangelegd in de tiende eeuw, heeft Súdwest-Fryslân er in een keer dertien gemeentelijke monumenten bij gekregen. Dat het niet één monument is geworden, maar dertien, komt doordat de overgebleven delen geen aaneensluitend geheel vormen. De regels schrijven voor dat de gemeente voor elk deel een afzonderlijk aanwijzingsbesluit moet nemen.

De Pingjumer Gulden Halsband is een voormalige binnendijk in de Marneslenk die, tussen de twaalfde en negentiende eeuw aan minstens zeven terpen bescherming bood, waaronder Pingjum en haar dochternederzettingen Pingjumerrijge en Lutke Pingjum. De Halsband kenmerkt zich doordat deze niet in één keer als ringdijk in de Marneslenk is opgeworpen, maar in vier fasen is ontstaan uit drie verschillende zeedijken.

De meer dan duizend jaar oude ringdijk om Pingjum is vermoedelijk een van de oudste dijken van Nederland en vormt een icoon voor onze gemeente. In 1825 keerde de dijk het

zeewater voor de laatste keer, toen een groot deel van Fryslân overstroomd raakte. Na deze overstroming kreeg de versterking van de zeedijken een hoge prioriteit bij de provincie, waardoor de functie van de binnendijken als zeewaterkering verviel. Hierdoor werden deze dan ook minder goed onderhouden. De latere fasen van de Halsband staan dan ook in het teken van verval en afgravingen.

Twee keer door het oog van naald

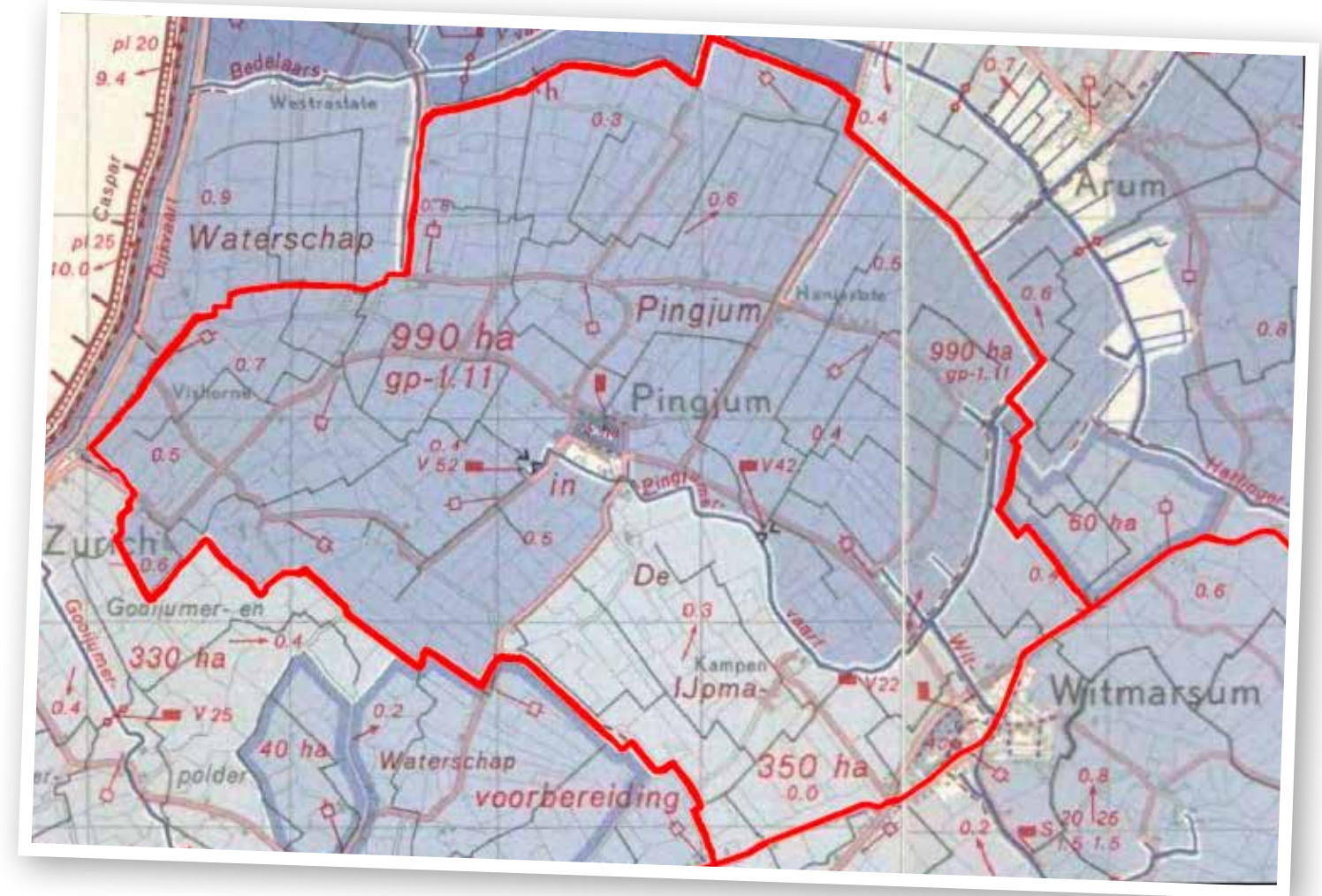
In 1892 besloot de provincie om de status van de Halsband als dijklichaam, tot vervallen te verklaren. De ringdijk werd daarna met afgraving bedreigd, maar werd door het Waterschap Pingjum gered, aangezien ze aangaven dat ze de Pingjumer Gulden Halsband als gewone polderdijk wilden behouden. Daar waar nodig, werd de dijk opgehoogd met lokale grond uit de naastgelegen percelen. Na de tweede wereldoorlog was de dijk wederom in een vervallen staat. De laatste fase van de Halsband begint in de jaren zeventig van de twintigste eeuw. Bij de ruilverkaveling van Wonseradeel-Noord werd het dijkgedeelte van de Halsband namelijk niet opgeruimd, maar juist van

aantastingen ontzien, vanwege de 'cultuurhistorische, landschappelijke en botanische waarde'. Het was de tweede keer dat de Halsband door het oog van naald kroop en voor volledige afgraven werd behoord.

Behoud en ontwikkeling van de Halsband

Bewoners van het gebied zetten zich al sinds 2006 in voor het behoud en ontwikkeling van de Halsband. De bewoners constateerden dat de eeuwenoude dijk in een zeer slechte staat verkeerde. Door een aantal betrokkenen uit de regio werd een werkgroep gevormd om deze vaststelling in kaart te brengen. Er werd bewustwording en draagvlak bij omwonenden gecreëerd door middel van wandelingen over de Halsband. Het werkverband wilde voorkomen dat er verdere aantasting van de dijk plaats vond en wilde ervoor zorgen dat het noodzakelijke onderhoud aan de dijk uit werd gevoerd. Ook wilden zij een beschermde status voor de Halsband en was het plan om een wandelroute aan te leggen over de oude ringdijk.

In 2013 is door de werkgroep een subsidie binnengehaald via

Waterstaatskaart 5e editie bron Rijkswaterstaat

Plattelandsprojecten voor het projectplan 'het geheim van Pingjum, een tweede leven voor een cultuurhistorisch en landschappelijk juweel, de Pingjumer Gulden Halsband'. Er werd een bedrag van 125.500 euro toegekend voor het project. Het subsidieproject bestond onder andere, uit het laten uitvoeren van een cultuurhistorisch onderzoek. Dit onderzoek is in 2015 uitgevoerd. De conclusie uit het onderzoek was dat de Halsband over voldoende monumentale waarde beschikte om aangewezen te worden tot monument. Dit vanwege de zeer hoge historische waarden, de zeer hoge ensemblewaarden van de zeven terpen op de kwelderwallen, het slotenpatroon en de voormalige Marneslenk en Zuiderzee in de achtergrond, en de hoge waarde van gebruikshistorie.

Procedure

Qua procedure is het aanwijzen van een (voormalige) dijkstelsel toch nog wel behoorlijk lastig. De Halsband bestaat namelijk uit 52 kadastrale percelen. De ringdijk is niet compleet, doordat er op diverse plekken stukken zijn weggegraven in het verleden. Hierdoor is de zeedijk kadastraal gezien ook niet één aaneengesloten geheel. Ook is de Halsband in eigendom van 18 verschillende eigenaren.

Nadat het cultuurhistorisch onderzoek aangaf dat de Halsband genoeg monumentale waarden heeft, is in september 2016 een inloopavond door de gemeente georganiseerd over de eventuele aanwijzing van de Halsband tot gemeentelijk monument. In april 2017 werd door het college besloten dat zij voornemens waren om de Halsband aan te wijzen als gemeentelijk monument en zijn de eigenaren op de hoogte gebracht. Tijdens dit proces bleek dat er toch nog diverse zaken uitgezocht moesten worden. Het aanwijzen van een dijklichaam bleek een complexere zaak te zijn dan verwacht en er waren weinig vergelijkbare voorbeelden in Nederland. Deze zaken zijn juridisch uitgezocht. In september 2019 is de aanvraag van de Halsband aan de monumentencommissie voorgelegd. Deze aanvraag kreeg een positief advies. De aanwijzingsprocedure is daarna weer opgestart.

Op 10 december 2019 heeft het college besloten om de Halsband definitief aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Met het aanwijzen van de Pingjumer Gulden Halsband als gemeentelijk monument is gehoor gegeven aan de oproep zoals deze door de Mienskip is gedaan.

Pingjumer Gulden Halsband Schuttedijk, Witmarsum

Nieuwe walbeschoeiing ter bescherming van de dijk

Update leskist Archeologie

Twee leerlingen van het technisch gymnasium Bogerman Sneek wilden voor hun meesterproef graag iets doen met educatie voor kinderen. Een meesterproef is een project waar de leerlingen een schooljaar aan werken, waarbij ze zelf een opdrachtgever moeten vinden en vervolgens het project zelf gaan schrijven en uitvoeren.

In dit kader heeft de gemeente deze twee leerlingen de opdracht gegeven om te onderzoeken of de huidige leskist Archeologie nog wel een effectieve en leuke manier is om kinderen nieuwsgierig te maken naar de verborgen schatten in de grond! De twee leerlingen hebben deze opdracht aangenomen en zijn enthousiast aan de slag gegaan. Inmiddels hebben zij de huidige leskist geïnventariseerd en enkele opties onderzocht. Het team Erfgoed is door de leerlingen uitgenodigd voor een zogenoemde eerste 'tussenpresentatie'!

Erfgoed educatie een must!

In de toekomst wordt de jongere generatie verantwoordelijk voor ons erfgoed. Door nu in te zetten op hun kennis ontstaat bewustwording en draagvlak voor behoud van het erfgoed. Het verder stimuleren van erfgoededucatie vinden we dan ook erg belangrijk!

Dit doen wij onder andere door samen met Groen Doen (netwerk voor Natuur en milieu Educatie) en gemeente De Fryske Marren verschillende leskisten beschikbaar te stellen aan het primaire onderwijs. Een leskist is een kist boordevol educatieve materialen zoals lesbrieven, opdrachten, verhalen maar bijvoorbeeld ook mierenbakken, een mammoet tand of broeikastjes. Kortom materialen die bij uitstek geschikt zijn voor projectmatig onderwijs.

De leskist Archeologie is erg populair, gelukkig zijn er een flink aantal leskisten beschikbaar. Het is belangrijk dat deze leskisten actueel en interessant blijven. Dat de twee leerlingen van de Bogerman voor hun meesterproef hun steentje hieraan willen bijdragen waarderen we dan ook enorm.

Dubbel winst

Bovendien snijdt dit mes aan twee kanten: naast een effectieve leskist voor de basisschool kinderen, ontwikkelen de leerlingen van de Bogerman met dit project ook op een boeiende wijze hun eigen praktische vaardigheden. Aan het einde van dit project presenteren de leerlingen hun aanbevelingen en conclusies uit hun meesterproef aan Súdwest-Fryslân. We zijn erg benieuwd!

Foto van rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort Documentnummers47.058

Terugblik/ vooruitzicht

TERUGBLIK 2019/2021

Erfgoedverordening 2021

In november 2021 heeft de raad de nieuwe erfgoedverordening vastgesteld. Hiermee hebben we weer een actuele en compacte erfgoedverordening.

Erfgoedbeleid 2021-2026

April 2021 heeft de raad het nieuwe erfgoedbeleid 'Erfgoed is geen keus' vastgesteld. In het kader van het opstellen van meer integraal beleid is de Erfgoednota gebruikt als kapstok voor diverse beleidsstukken met een erfgoedcomponent. De volgende beleidsonderdelen zijn samen met de Erfgoednota vastgesteld:

- Notitie funerair erfgoed: gemeentelijke begraafplaatsen,
- Notitie duurzaam erfgoed inclusief Beleid zonnepanelen in beschermde stads- en dorpsgezichten,
- Beleidsnota religieus erfgoed: kerkgebouwen
- Wijziging gebiedsgerichte criteria gebied 'Historische Kernen' welstandsnota 2018.

Met het vaststellen van het Erfgoedbeleid worden de juiste randvoorwaarden geboden voor een evenwichtige en duurzame instandhouding van het erfgoed, ook straks onder de nieuwe Omgevingswet.

Kerkenvisie

Na de vaststelling van de kerkenaanpak door de raad in december 2020, hebben we het beleidsmatige gedeelte nu ook vastgelegd in het nieuwe erfgoedbeleid. Dit is gedaan doormiddel van de notitie 'religieus erfgoed – Kerkgebouwen'. Op dit moment zijn we aan de slag om de Helpdesk kerken verder te ontwikkelen. Bij deze helpdesk kunnen kerkeigenaren terecht met allerlei vragen en ideeën over kerken. Kijk voor de meest actuele informatie hierover op www.samensudwestfryslan.nl onder het kopje 'Kerken'.

Daarnaast zijn we de mogelijkheden aan het onderzoeken voor een kerken fietsroute in een deel van onze gemeente. En in 2022 organiseren we weer een bijeenkomst voor kerkeigenaren.

VOORUITZICHT 2022

Website

De informatie over het Cultureel Erfgoed op onze gemeentelijke website www.sudwestfryslan.nl wordt in 2022 flink aangepast en publieksvriendelijk gemaakt. Met heldere- en meer praktische informatie over bijvoorbeeld vergunningen, subsidies, verduurzamen, archeologisch onderzoek en wat aanpassingen in de navigatie willen we meer aansluiten op de wensen van de bezoekers.

Herijking gemeentelijke monumenten

Een van de onderdelen die voor 2022 op het uitvoeringsprogramma van ons Erfgoedbeleid staat is de herijking van de gemeentelijke monumentenlijst. Het doel van de herijking is om een evenwichtige monumentenlijst hebben, die een goede afspiegeling is van de (bouw)geschiedenis van Súdwest-Fryslân. Voor de herijking is het van belang dat de gemeentelijke monumenten op een uniforme werkwijze worden beoordeeld. Om die reden wordt er een gemeente brede inventarisatie uitgevoerd waarbij ook de al aangewezen gemeentelijke monumenten opnieuw wordt bekeken. De inventarisatie en beoordeling van de panden en objecten wordt gedaan door het Steunpunt Monumentenzorg Fryslân.

Versterking Cultuurhistorische informatiepunten

Súdwest-Fryslân heeft op meerdere locaties informatiepunten, waarbij je iets kunt leren over de cultuurhistorie van het gebied, zoals musea, tentoonstellingsruimten van lokale erfgoedverenigingen en het Archeologisch Steunpunt.

Op dit moment is er een archeologisch steunpunt in de gemeente. Vooral nog is dit steunpunt gericht op (veen)terpen in Sneek en directe omgeving. Er loopt een onderzoek naar de haalbaarheid van een tweede steunpunt. Dit steunpunt komt dan in de regio Stavoren met als algemeen thema maritieme handelsbetrekkingen.

Funerair erfgoed

De begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten vormen samen het funerair erfgoed. De graven en hun grafmonumenten vertellen veel over de geschiedenis van de stad of het dorp. Zo zijn op veel begraafplaatsen oorlogsgraven te vinden. Maar denk ook aan personen met een biografische betekenis, graven met bijzondere symboliek of teksten die typerend zijn voor de omgeving of tijdsperiode. Het is daarom belangrijk dit te koesteren, omdat anders verhalen over het verleden verloren gaan.

Op dit moment is voor de gemeentelijke begraafplaatsen niet goed in beeld welke grafmonumenten waardevol zijn. Daarom heeft de gemeente in 2020 een inventarisatie uit laten voeren voor haar eigen gemeentelijke begraafplaatsen. Op basis van de inventarisatie wordt in 2022 een lijst met beschermingswaardige grafmonumenten vastgesteld. Per begraafplaats of soms per vak/perk worden keuzes gemaakt voor het behoud van de beschermingswaardige graven. In 2022 willen we onderzoeken hoe we draagvlak kunnen krijgen om dit beleid ook verder uit te dragen aan de eigenaren van de niet gemeentelijke begraafplaatsen.

WOII beleid

Als gevolg van de oorlogshandelingen in de Tweede Wereldoorlog zijn er in ons land, en ook in onze gemeente, niet tot ontploffing gekomen explosieven (verder NGE genoemd) achtergebleven. Om diverse redenen (bijvoorbeeld veiligheid en gebiedsontwikkeling) kan de noodzaak ontstaan om deze NGE op te sporen en te ruimen. Súdwest-Fryslân had nog geen explosieven-ricocartaart. Afgelopen jaar is er voor het grondgebied van Súdwest-Fryslân een Vooronderzoek Ontplofbare Oorlogsresten uitgevoerd in combinatie met een WO2 archeologie kaart. In 2022 wordt deze ricocartaart, samen met een stukje beleid over dit onderwerp, vastgesteld.

Inventarisatie karakteristieke panden

De gemeenteraad heeft in november 2017 unaniem een motie aangenomen om de karakteristieke bouwwerken en gezichten in heel Súdwest-Fryslân te inventariseren en te waarderen. Het college heeft in haar Hoofdelijvenakkoord opgenomen dat zij een goede inventarisatie willen van het cultureel erfgoed. In 2019 zijn we gestart met het inventariseren van de karakteristieke bouwwerken in Súdwest-Fryslân, deze inventarisatie wordt de komende jaren afgerond.

Zurich zeedijk met stenen

De stadhuisstoren van Bolsward

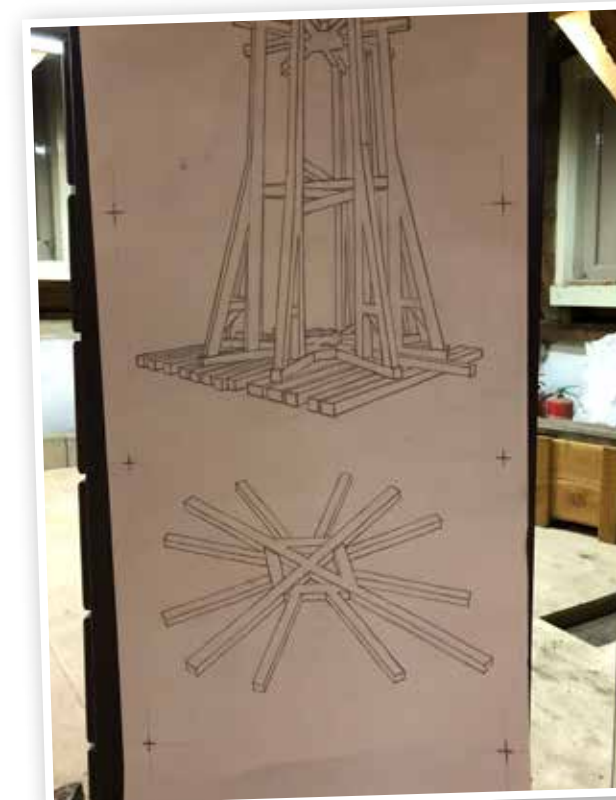
Op 7 september jl. heeft koning Willem-Alexander Cultuurhistorisch Centrum De Tiid in het voormalige stadhuis van Bolsward geopend. Een mooi moment na een lange periode van bouwactiviteiten en vooronderzoek. Een hoofdbreker daarbij was de stadhuisstoren. Deze stond wat scheef, eikenhouten draagbalken bleken aangetast door de bonte knaagkever en wat we eigenlijk al langer wisten en door de eeuwen heen steeds was hersteld, was dat de toren te zwaar was voor de constructie die hem moest tillen. Werk aan de winkel voor de constructeurs.

Stadhuisstoren

1614-1617

De stadhuisstoren is van de oorspronkelijke bouwtijd van het stadhuis uit 1614-1617 en bestaat uit verschillende bouwlagen (geledingen). Het onderste deel is het metselde deel van zo'n 10m hoog en loopt door tot binnenin de kap. Daar bovenop volgt de geleding met het uurwerk, dan de geleding met het carillon en dan het torentje met dak en pinakel. Dit geheel werd opgevangen door een groot aantal houten kolommen en balken, die weer rusten op een zogenaamd tafelmant (een liggend kruis

Tafelmant plus houten balken

van houten balken) die in de omringende muren van het middendeel van het stadhuis liggen, met daaronder nog een aanvullende ondersteuning van meerdere houten balklagen die in de zijmuren van het middendeel liggen (zie de tekening).

1730

Deze draagconstructie bleek lang niet sterk genoeg voor het enorme gewicht van de toren. Rond 1730 is de constructie daarom flink verstevigd door het toevoegen van een aantal extra dikke houten balken onder deze bestaande constructie die in de voor- en achtergevel zijn opgelegd. Daarnaast is er onder het midden van deze draagconstructie ook een kolom geplaatst die per onderliggende verdieping uit een eigen deel bestaat. Deze kolom loopt door tot in de kelder en kreeg zijn eigen fundering.

Standvink

Die extra dikke balken onder de balklaag waren tot wel 50x50cm in doorsnede, met daaronder een zogenaamde standvink (zie de afbeelding) die het gewicht naar één punt brengt. In de centrale ruimte/hal daaronder was de vierschaar, waar vroeger recht werd gesproken. Middenin deze belangrijke ruimte is toen een flinke ronde houten kolom geplaatst. Heel wat mensen zullen in de eeuwen daarna gedacht hebben wat die kolom daar toch middenin die grote ruimte doet... Nu weten we het.

1895

Het zware gewicht van de torenconstructie blijft zijn invloed houden op het stadhuis. Met name in de voor- en achtergevel ontstaat schade door het gewicht dat erop rust. Ook de rest van het stadhuis moet gerestaureerd worden. Men heeft toen de keuze gemaakt om al het metselwerk van de gevels te vervangen, maar ook (grotendeels) dat van de toren. Daarbij is de keuze gemaakt om de extra dikke draagbalken (uit 1730) boven de standvink niet meer door de voorgevel op te laten vangen, maar die weer met een extra dwarsbalk op te laten vangen door de zijgevels van het middendeel. Bij deze restauratie werd ook de houten kolom in de vierschaar vervangen door een natuurstenen exemplaar. Deze staat er nu nog.

1955-1962

In 1955 volgt een volgende restauratie van de raadszaal en vierschaar, waarbij de architect het liefst de kolom in de vierschaar wil verwijderen. Na onderzoek zien ze hier (terecht) vanaf. Er wordt in dat jaar extra gewicht toegevoegd aan de stadhuisstoren, want twee liefdadigheidsinstellingen in Bolsward schenken de stad een carillon van 36 klokken vanwege het 500-jarige bestaan van de stad. In 1962 worden dit carillon nog eens met 7 klokken uitgebreid.

Stadhuisstoren in 2020

In deze periode wordt ook schade geconstateerd aan enkele zware trekbalen in de toren ter plaatse van het carillon en daaronder en herstel/vervanging hiervan is noodzakelijk.

2021

Ten behoeve van de grote herbestemmingsopgave van het stadhuis van Bolsward tot De Tiid, is er veel onderzoek gedaan naar de constructieve veiligheid van de stadhuisstoren. Daarbij was bekend dat de bonte knaagkever in de jaren '90 zich al te goed had gedaan aan de eiken balken in de constructie, maar dat de schade zó groot was, was niet bekend. Dat werd ook pas duidelijk na een zogenaamd destructief onderzoek, waarbij de balken deels ingezaagd worden om het binnenste van het hout te kunnen inspecteren. Een bonte knaagkever vreet zich namelijk naar het midden van de balk door, om zich daar vervolgens jaren tegevoed te doen aan het hout. Dit is van de buitenkant niet zichtbaar, wat de knaagkever dus tot een sluipmoordenaar maakt.

Dat er nu wat gebeuren moest met de toren was wel duidelijk. Omdat het pand een rijksmonument is (en ook niet zomaar eentje), geldt de stelregel: behoud gaat voor vernieuwen. Dat betekent dat alle aangetaste balken gerestaureerd moesten worden. Maar daarmee was het probleem van de gevolgen van

Aantasting door bonte knaagkever

Aantasting bonte knaagkever

Even ter geruststelling voor diegenen die denken dat de bonte knaagkever wellicht ook in hun woning aanwezig is: dit vervelende beestje houdt eigenlijk alleen van eikenhout en nagenoeg al het hout dat vanaf eind 16e-eeuw is toegepast bij particulieren is grenenhout.

het eigenlijk te zware gewicht van de torenconstructie nog niet verholpen. Na veel wikken en wegen is uiteindelijk de keuze gemaakt om een compleet nieuwe staalconstructie op- en in de bestaande draagconstructie aan te brengen, inclusief een eigen nieuwe fundering. Deze staalconstructie heeft het overgrote deel van het gewicht van de toren overgenomen en gestabiliseerd, waardoor de bestaande en monumentale houtconstructie behouden kon blijven en in hoofdzaak alleen nog zijn eigen gewicht draagt.

Tijdens de restauratie is de keuze gemaakt om de toren gedeeltelijk te verwijderen en op te slaan in de loods van de aanemer. Dit betekende nogal wat voor de icon van de stad Bolsward. Deze keuze had echter twee voordelen: de flinke restauratie van al het houtwerk kon op een veilige en meer praktische manier worden uitgevoerd én er verdween ineens een heleboel gewicht die het aanbrengen van de staalconstructie minder complex maakte.

Met name rondom het eerder genoemde tafelmant is veel staal toegevoegd, maar dit betreft een gedeelte waar in principe geen bezoek komt. Het publiek van het stadhuis zal alleen een 2-tal slanke kolommen bij de entreeur in de vierschaar en in de kelder (restaurant) daaronder zien. De natuurstenen kolom in de vierschaar is sterk genoeg om het gewicht over te brengen en bleef gehandhaafd.

Met deze stalen toevoeging is het idee dat het probleem met de te zware stadhuisstoren nu eindelijk na 400 jaar is opgelost. Vanuit monumentenopgave was dit nogal een ingreep, maar het voegt ook weer een nieuw hoofdstuk toe aan het verhaal van dit voormalige stadhuis. Met deze ingreep kan de bestaande en unieke houtconstructie van de toren na restauratie behouden blijven. Er is dus niets verwijderd uit het verhaal, alleen iets toegevoegd. Kortom, een knap staaltje werk!

Deel staalconstructie tafelmant

Wegwijzer

Hieronder vindt u informatie en verwijzingen naar bijvoorbeeld subsidieregelingen, duurzaamheidstips, Monumentenwacht Fryslân en andere interessante websites.

Bekijk welke panden en objecten in Súdwest-Fryslân zijn aangemerkt als monument of beschermde dorps- stadsgezicht in het Geo-portaal

→ geo.sudwestfryslan.nl

Informatie over het verbouwen, herstellen, verduurzamen van monumenten in Súdwest-Fryslân,

→ <https://sudwestfryslan.nl/onderwerp/monument-verbouwen/>

Algemene informatie over monumenten

→ www.monumenten.nl

Duurzaamheidstips of een energie-inspectie met aanbevelingen aanvragen (er wordt dan ook gekeken naar de bouwkundige staat)

→ www.monumentenwachtfryslan.nl | telefonisch bereikbaar via (058) 215 73 65

Bekijk mogelijke maatregelen om uw pand klaar te maken voor een duurzame toekomst.

→ www.degroenemenukaart.nl

Bekijk hoe uw gebouw en omgeving staat omschreven in het bestemmingsplan.

→ www.ruimtelijkeplannen.nl

In de digitale gemeentegids vindt u uw lokale historische vereniging of Stichting Stadsherstel. Zij hebben veel kennis over de lokale historie.

→ www.sudwestfryslan.smartmap.nl

Bekijk de levensloop van ons steeds veranderende landschap in de Landschapsbiografie Súdwesthoeke

→ <https://sudwestfryslan.nl/onderwerp/landschapsbiografie-sudwesthoeke/>

Duik de geschiedenis in via de beeldbank van De Tiid, hier vindt u ruim 32000 afbeeldingen van historische lokale gebeurtenissen, panden etc.

→ www.detiid.nl

In de Beeldbank van de REC staan bijna 1 miljoen landelijke foto's en tekeningen van erfgoed, afkomstig van verschillende bronnen.

→ beeldbank.cultureelerfgoed.nl

SUBSIDIEREGELINGEN

Voor regulier onderhoud aan rijksmonumenten biedt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed naast de Sim (subsidierегeling instandhouding monumenten) ook een woonhuissubsidie.

→ <https://www.cultureelerfgoed.nl/domeinen/monumenten/subsidies> telefonisch bereikbaar via (033) 421 7 456

Provincie Fryslân heeft een subsidieregeling voor rijksmonumenten. De regeling wijzigt jaarlijks en kan voor o.a. onderhoud, restauratie of herbestemming zijn. De aanvraag is één keer per jaar open, meestal in de eerste week van september.

→ www.fryslan.frl/subsidies telefonisch bereikbaar via (058) 292 59 25

Gemeente Súdwest-Fryslân heeft subsidieregelingen voor o.a. gemeentelijke monumenten (erfgoed breed) en voor kerken zonder monumentenstatus. Er zijn subsidies voor onderhoud en nevenactiviteiten.

→ www.sudwestfryslan.nl/onderwerp/subsidies

Het Nationaal Restauratiefonds (NRF) ondersteunt financieel bij onderhoud, restauratie, herbestemmen, verduurzamen of aankoop van rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten. Via het NRF zijn subsidies, laagrentende leningen en hypotheekleningen mogelijk.

→ www.restauratiefonds.nl voor particulieren telefonisch bereikbaar via (088) 253 90 10 zakelijk via (088) 253 90 20

De zorg voor monumenten is van groot belang voor het Cultuurfonds. Of het nou een gevelsteen, kathedraal, dorpspomp of stoomlocomotief betreft. Benieuwd of uw project in aanmerking komt voor een bijdrage? Ga naar de website voor de voorbeelden en voorwaarden

→ <https://www.cultuurfonds.nl/monumentenzorg-erfgoed>

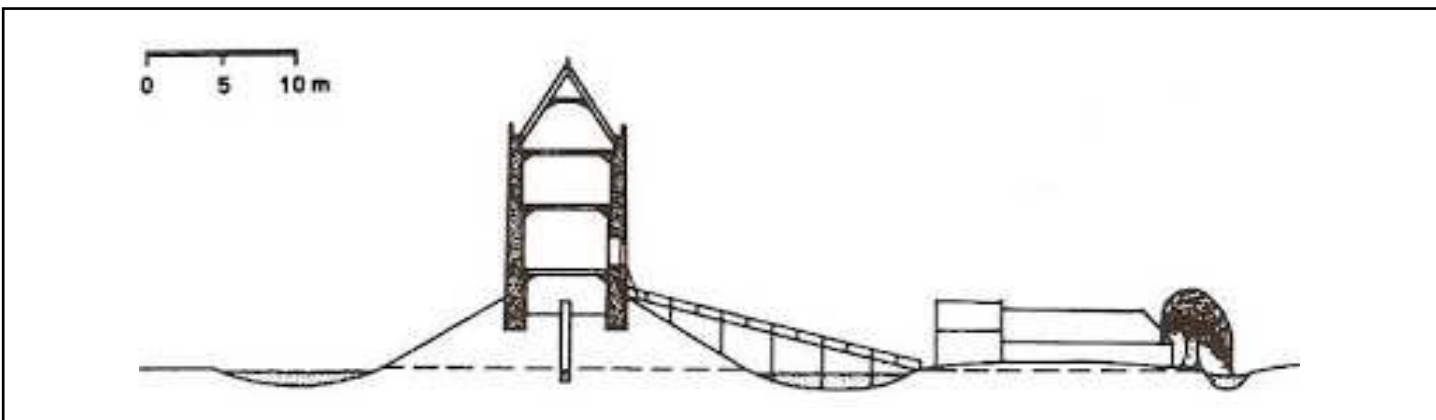

Eerste resultaten archeologische opgraving stinswier Warns

De archeologische opgraving bij Warns in het kader van de aanleg van de rondweg is in maart dit jaar afgerond. De archeologen van RAAP adviesbureau hoopten hier samen met vrijwilligers de stinswier van de Sytsama's te vinden. Een stinswier is een soort van mini-terp. Uit oude verhalen en van historische kaarten was bekend dat deze vlak buiten Warns zou hebben gelegen, maar tot op heden wist niemand precies waar. Dit mysterie is nu opgelost, de exacte locatie is bekend. In oude bronnen wordt de Sytsama stins voor het eerst genoemd in 1494, wanneer deze wordt belegerd door de Vetkopers.

Stinswier Sytzama

Stinzen zijn versterkte huizen. Tot 1500 was er in Fryslân geen centraal bestuur en ook geen landsheer. Bij tegengestelde belangen en conflicten werd dan ook vaak voor eigen rechter gespeeld en geweld gebruikt. Voor de eigen veiligheid werden stevige en verdedigbare huizen gebouwd.

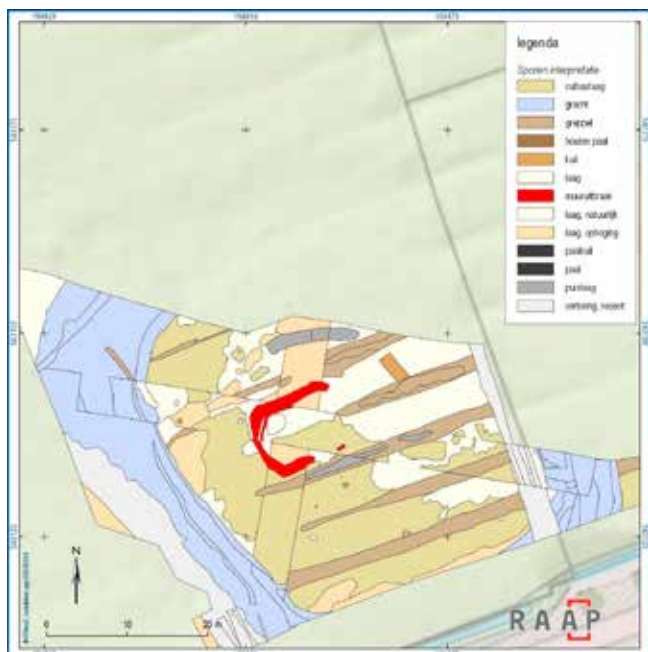
Schematische weergave stinswier (bron wikipedia)

Deze stinsterreinen bestonden vaak uit twee omgrachte percelen, door een brug met elkaar verbonden. Op het ene perceel werd een instoren gebouwd op de kunstmatige verhoging, de stinswier. Op het andere perceel kwam de woning, doorgaans een boerderij (afbeelding). Dit tweeledige patroon van steenhuis en boerderij, elk binnen een eigen gracht, tref je in Fryslân veelvuldig aan.

De Sytzama stins in Warns werd bewoond door frou Bonninga en Jelmer Ottens Sytsema. Toen de Vetkopers na 1492 ook een stins in Warns bouwden, ontstond hierover strijd. Een zoon van de leider der Vetkopers, Douwe Galama, werd bij een beschieting gedood, waarop deze besloot wraak te nemen en de stins van Jelmer Sytsma belegerde. Frou Bonninga moest het slot uiteindelijk aan de Galama's overleveren in ruil voor haar gevangen echtgenoot. De Vetkopers braken vervolgens de stins tot de grond toe af.

Eerste resultaten veldwerk

De natuurlijke ondergrond in het plangebied bestaat uit dekzand en keizand op keileem. Op het dekzand ligt een cultuurlaag, waarschijnlijk een oude akkerlaag uit de volle middeleeuwen. Deze is afgedekt met een overspoelingslaag van blauwgrijze klei. In de lager gelegen delen van het landschap komen veenlagen voor. In de middeleeuwen is het gebied ontgonnen en zijn langgerekte percelen ingericht, die

Sporenkaart (copyright RAAP)

door middel van greppels werden ontwaterd.

De gracht rondom de stinswier is voor een deel aangesneden en tot op de bodem onderzocht. Er werden puinlagen met (resten van) bakstenen, dakpannen en mortel aangetroffen en een uitbraakspoor van een fundering in een rechthoek van 9,5 bij 12 m.. Vermoedelijk heeft men de stins op het maaiveld gebouwd en er een wier tegen aan opgeworpen. De wier is in een latere periode grotendeels afgegraven. De stins en de funderingen zijn geheel afgebroken en de gracht is gedempt.

Zeldzame oude geweren

Dat het een strijdtoeneel was, blijkt ook duidelijk uit de vondsten. Naast kanons- en musketkogels zijn ook drie haakbussen gevonden. Dit zijn hele oude primitieve geweren, die vooral in de 15de en 16de eeuw werden gebruikt. Volgens de conservator van het Militair Museum te Soest is het een hele bijzondere vondst. Er zijn maar 30 bekend in Nederland van dit type, dus met deze drie vergroot de

gemeente Súdwest-Fryslân de populatie met maar liefst 10%!

De geweren lagen in de gracht. We onderzoeken nu hoe ze daar terecht zijn gekomen. Waren ze kapot? Dit is onwaarschijnlijk, want men was vroeger erg duurzaam en gooide niks weg als het kon worden hergebruikt. Deze grote metalen objecten konden zeker weten worden gerecycled. Een andere theorie is dat ze zijn weggegooid tijdens de belegering om te voorkomen dat de tegenpartij ze in handen kreeg. De geweren worden momenteel geconserveerd en gerestaureerd, zodat ze straks een mooi plekje kunnen krijgen in een tentoonstelling.

Tinnen kannen

Het bleef niet bij oude zeldzame geweren, ook het serviesgoed is heel bijzonder! De twee tinnen kannen geven duidelijk aan dat we hier te maken hebben met een welgestelde familie. Op één van de kannen staat het wapen van naar wat lijkt de stad Sneek en de initialen van vermoedelijk de kannengieter. Mogelijk is de kan gemaakt door Foppa Dirks uit Sneek, die wordt genoemd in de archieven uit deze periode (eind 15de - begin 16de eeuw). Dit wordt nu verder onderzocht. Evenals waarom deze kannen zijn achtergelaten. Ook om ze uit handen te houden van de vijand?

Toegankelijk maken voor publiek

De uitwerking is nu in volle gang en binnen twee jaar (2023) dient het rapport gereed te zijn. De gemeente onderzoekt hoe ze verder deze vindplaats met haar bijzondere verhaal kan uitdragen. Hierbij wordt gedacht aan een folder en een infobord. Natuurlijk zijn de topvondsten straks na conservering en eventuele restauratie ook zeer geschikt om tentoon te stellen, bijvoorbeeld in Cultuurhistorisch centrum De Tiid. En wat te denken van een nieuwe versie en uitvoering van het treurspel over de heldin frou Bonninga, dat in 1830 is geschreven door Arent van Halmael!

Tinnen kan vers uit de klei (copyright: RAAP)

Haakbus in gracht (copyright: RAAP)

Winterse sfeerfoto

Colofon

De nieuwsbrief Cultureel Erfgoed Súdwest-Fryslân is een uitgave van de gemeente Súdwest-Fryslân.

Redactie
Gemeente Súdwest-Fryslân

Vormgeving/DTP
Okkinga Communicatie

Contact
Gemeente Súdwest-Fryslân
14 0515 (zonder kengetal)
Postbus 10.000, 8600 HA Sneek
info@sudwestfryslan.nl